

Dr Većeslav Pavlek,

Poljoprivredni fakultet, Zagreb

PROBLEM ORGANIZACIJE I NOSIOCA UNAPREĐIVANJA NAŠE PALJOPRIVREDE

II dio*)

Problem organizacije naših poljoprivrednih fakulteta

I

UVOD I PROBLEM

Problem optimalne organizacije poljoprivrednih fakulteta kod nas nije nov i našoj stručnoj javnosti je poznat, ali više po nekim povremeno aktuelnim pitanjima — jednom zbog načina financiranja, pa potrebnog broja fakulteta u državi, zatim zbog pitanja tko da stipendira ili kreditira školovanje budućih agronoma, ili tko da odredi koliko i kakvih agronoma treba osposobiti, a manje je poznat u svojoj kompleksnosti u odnosu na potrebe poljoprivrede. Proučavanje ovoga problema se ne može ograničiti samo na tretiranje problema organizacije samih fakulteta u užem smislu, kao radnih organizacija, nego prvenstveno analizom njihovog mjesta i uloge u našoj poljoprivredi. Ono uključuje: **prvo** potrebu odgoja agronoma uopće, pa otud i tretiranje važnijih činjenica i mišljenja o redovnoj kao i postdiplomskoj ili specijalističkoj nastavi, uključiv gotovo svake godine potrebu kurseva za usavršavanje poljoprivrednih inženjera; **drugo** — proučavanje problema efikasne ogranizacije naučno istraživačkog rada u poljoprivredi; **treće** — uključuje osnovne probleme savjetodavne službe odnosno primjene nauke u poljoprivredi i **četvrto** — problem izrade stručnih prototipova svih projekata investicija i inženjeringa za poljoprivredu. Tangira dakle organizaciju poljoprivrede uopće, a obuhvaća i mjesto i ulogu cjelokupne visoke nastave, naučne, savjetodavne i projektne službe u poljoprivredi.

* I dio ove rasprave štampan je u »Agronomskom glasniku« br. 4—5, 1963. god. pod naslovom »Problem organizacije i nosioca unapređivanja poljoprivrede u našim komunama«.

STANJE I MOGUĆNOSTI RJEŠAVANJA PROBLEMA

Kakvo će biti stanje i organizacija nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe u poljoprivredi na kraju 1967. godine? Ona je razjedinjena, bez dovoljno sredstava za potrebni i mogući koordinirani, sistematski i kompleksni rad, za rješavanje kompleksnih zadataka. Dovoljno je spomenuti da u Hrvatskoj postoji Poljoprivredni fakultet u Zagrebu, Visoka poljoprivredna škola u Osijeku, 1 kompleksni institut u Osijeku, 1 u Splitu i u Zagrebu: Institut za stočarstvo i Institut za tehnologiju stočne hrane na fakultetu, Institut za ekonomiku, Institut za mehanizaciju, Institut za zaštitu bilja, Institut za pedologiju i tehnologiju tla, Institut za oplemenjivanje i proizvodnju bilja, Institut za voćarstvo, vinogradarstvo, vrtlarstvo i vinarstvo, svi kao samostalni instituti kojima je fakultet naknadno postao osnivač, zatim Institut za ribarstvo i Duhanski institut, te još i Agrarni institut kao samostalni institut. Kao samostalne radne organizacije postoje Centar za primjenu nauke u poljoprivredi koji je ustanova savjetodavne službe, te »Agroprojekt«, projektni biro za poljoprivredu i prehrambenu industriju, kao dio »Agroinženjeringa«, poslovnog udruženja za projektiranje i izgradnju u poljoprivredi i prehrambenoj industriji.

Stanje »organizacije« nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe u Hrvatskoj je 1967. godine kao i u drugim našim republikama, dakle slično kao što je bilo stanje organizacije unapređivanja poljoprivrede prije integracije u nizu naših komuna: odsustvo velike i jake organizacije — kadrovski, financijski i materijalno opremljene za odgovorne zadatke.

Nivo »organizacije« naše nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe za poljoprivredu vidi se najbolje iz činjenice, što zagrebački Poljoprivredni fakultet nema veza, osim ličnih, ni s institutima, ni sa savjetodavnom, ni s projektnom službom, ni s razvojnim službama PIK-ova; ni instituti ne surađuju.

Rasparčanost i usitnjenost, pomanjkanje sredstava i perspektive, koordinacije, kompleksnog rada i najkvalitetnijih kadrova, opće su karakteristike ove naše »organizacije« 1967. godine.

Kako organizirati te službe?

Kakve su mogućnosti i izgledi za potrebno i perspektivno objedinjavanje ovih službi?

Postoje uglavnom 3 moguća puta rješavanja ovog našeg starog pitanja:

1. jednostrano pseudofakultetsko »rješenje«,
2. jednostrano institutsko »rješenje«,
3. fakultetsko, integracijsko, kompleksno rješenje.

Ad 1. Jednostrano pseudofakultetsko »rješenje«

Na fakultetima postoji i ovakvo mišljenje: »Instituti van fakulteta nisu potrebni. Ukinuti ih, a na fakultetu organizirati fakultetske ustanove. Profesori da budu na čelu instituta«. Ova koncepcija ne vodi računa o potrebi savjetodavne službe, te projektne službe. Osim toga, instituti ne žele pod takvim uvjetima k fakultetu. Spomenuta koncepcija nije ekonomska — ne rješava pitanje odakle će se ubuduće financirati. Ona ne bazira na humanoj ravnopravnosti i na samoupravljanju. Stoga ona ne može poslužiti kao baza za rješavanje tako kompleksnih ekonomskih i društvenih problema kao što je naš tretirani problem.

Ad 2. Jednostrano institutsko »rješenje«

Ovo se javlja kao normalna posljedica i protuteža prvom »rješenju«. Ono veli: »Instituti se trebaju ujediniti; takvi ujedinjeni instituti ne trebaju dotacije! Fakultet je do sada financiran iz budžeta, a ne instituti! Ako neko treba da dođe u podređeni položaj, to je fakultet! Sve nastavno — naučno osoblje postaviti u institute. Instituti će ojačati, a za nastavu će trebati samo minimalna dotacija, jer se nastava može održavati pomoću honorarnih vanjskih nastavnika iz instituta«. Bez sumnje, to je interesantna ideja, kod površnog vanjskog promatranja. Ali ova koncepcija podcjenjuje značaj rada sa studentima kao i sa agronomima koji su završili studij pa i fakultet kao takav, njegov veliki naučni, nastavni, savjetodavni i projektantski potencijal. Osim toga, ne rješava pitanje organizacije savjetodavne kao ni projektne službe. Također, nije samoupravna, ali je ekonomski zanimljiva, prvenstveno za one, koji financiraju fakultete.

Ad 3. Fakultetsko, kompleksno, integracijsko rješenje

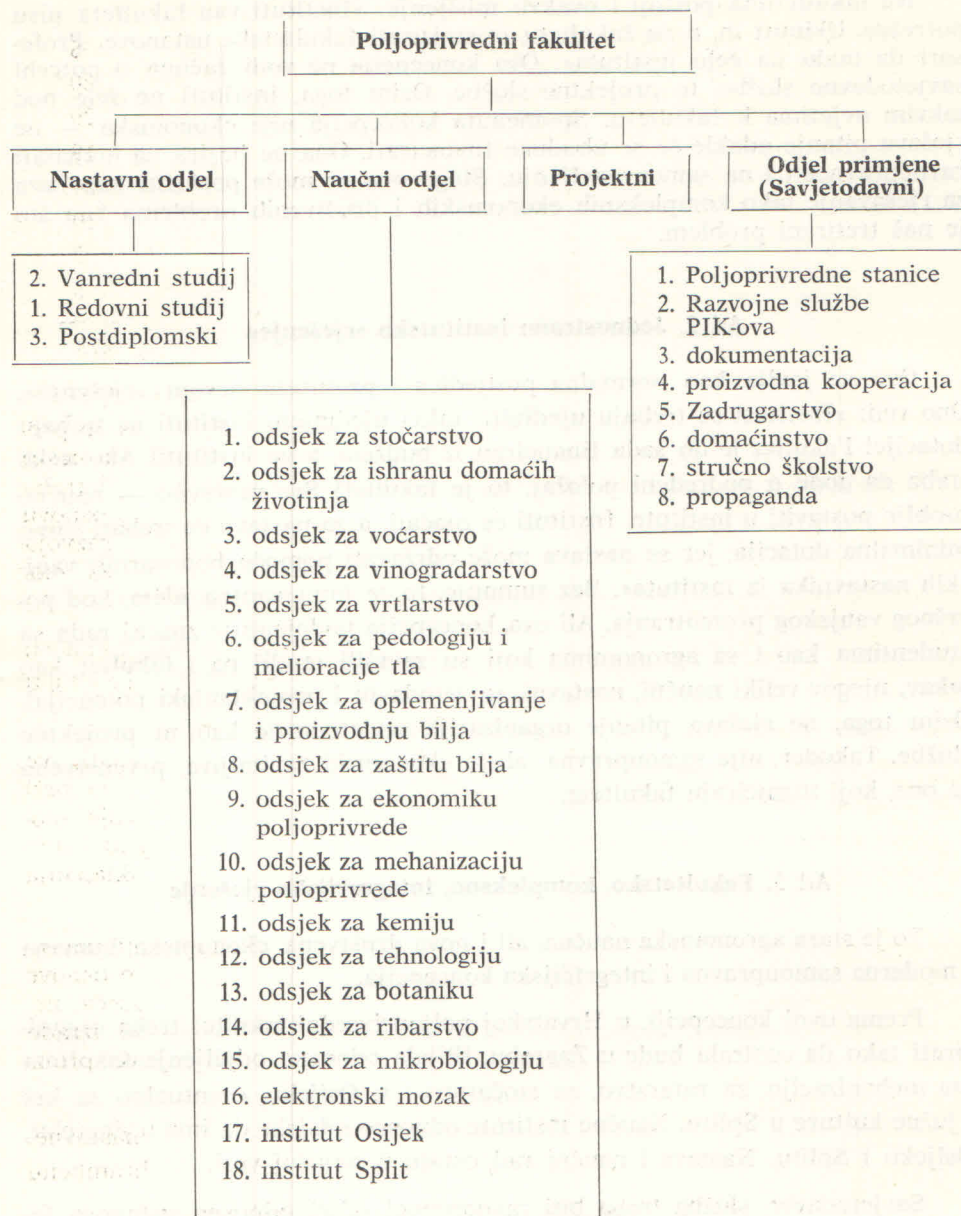
To je stara agronomska naučna, ali i nova društvena, ekonomska, humana i moderna samoupravna i integracijska koncepcija.

Prema ovoj koncepciji, u Hrvatskoj poljoprivredni fakultet treba organizirati tako da centrala bude u Zagrebu, filijala odnosno odjeljenje fakulteta (za mehanizaciju, za ratarstvo, za stočarstvo) u Osijeku, eventualno za krš i južne kulture u Splitu. Naučne institute odnosno odsjeke da ima u Zagrebu, Osijeku i Splitu. Nastava i naučni rad ostaju u najužoj vezi.

Savjetodavna služba treba biti ravnopravni odjel odnosno ustanova fakulteta. Fakultet treba imati projektnu službu kao ravnopravnu ustanovu, bar za izradu idejnih projekata i prototipova staja, dvorišta itd.

Predložena organizacija naših fakulteta vidi se na grafu 1.

Graf 1. Predložena organizacija fakulteta

Instituti za stočarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, ratarstvo, te vrtlarstvo uključuju naučnu i praktičnu selekcijsku službu.

Dok američki fakulteti za odgovarajuće funkcije imaju po 280—300 stručnjaka kod nas na tim službama radi slijedeće osoblje:

fakultetsko naučno-nastavno osoblje	108
instituti u Zagrebu	80
Institut u Osijeku	20
Institut u Splitu	19
Visoka škola u Osijeku	24
Centar za primjenu nauke	10
Agroprojekt i Agroiženjerig	7
Institut za ribarstvo	5
Ukupno	273

Prema tome, ako se provede integracija svih ovih ustanova, još je pre-malen, a ne prevelik broj stručnjaka u ovim službama. Uistinu, tu nešto nedostaje a to su prvenstveno **projektanti i savjetodavna služba**. Njih treba ojačati, osposobiti za velike zadatke; treba načiniti naučne analize i na osnovu ovih komunalne i regionalne planove razvoja naših krajeva, projekte razvoja svih gospodarstava, te vršiti izgradnju i opremanje gospodarstva za moderniju i sve ekonomičniju proizvodnju, preradu i promet.

Ovakav fakultet bi uistinu mogao vršiti čitavu visoku nastavnu, naučnu, savjetodavnu i projektnu službu za modernizaciju poljoprivrede.

Takav fakultet bi mogao postati garancija da će svi naši kombinati, sve naše komune i krajevi dobiti maksimalno moguću stručnu pomoć, za brži privredni razvoj na naučnim osnovama; pomoć, da sagledavaju svoje mogućnosti i dužnosti prema razvoju, modernizaciji ili specijalizaciji ili samo usmjeravanju proizvodnje dotičnog kraja i njenog najracionalnijeg uklapanja u našu i svjetsku raspodjelu rada u poljoprivredi.

Ovakva ujedinjena služba bi mogla, uz suradnju na terenu prvenstveno u kombinatima zaposlenih stručnjaka, izrađivati kompleksne osnove — projekte za modernizaciju poljoprivrede pojedinih ne samo poduzeća, nego i komuna i krajeva i poslujući po principu inženjeringa — od izrade projekta do izgradnje i »predaje ključeva«. Nakon uvođenja nove proizvodnje, mogla bi se ubrzo sama i financirati.

S tim u vezi je i pitanje troškova takve ujedinjene fakultetske nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe za poljoprivredu i prehrambenu industriju.

1966. godine su troškovi svih ovih »samostalnih« ustanova u Hrvatskoj, za koje predlažemo integraciju, iznosili oko 2,000,000.000 s. dinara dok bi nakon popune broja i punog iskorištenja laboratorija i kadrova iznosili, vjerojatno, oko 3,000,000.000 s. dinara.

Razumljivo, ovoj ujedinjenoj službi treba osigurati i najmoderniju opremu, pribor i transportna sredstva za ekipni terenski rad do helikoptera; od elektronskog mozga do radioizotopa i ultramikroskopa.

Da li su »veliki« troškovi koji su potrebni za takav fakultet i kako ih se može podmiriti? Ako se zna šta znači nauka i odgoj novih kadrova za sutrašnju proizvodnju i ako se zna da »su investicije u sivu materiju najrentabilnije investicije u privredi« — ovi su troškovi beznačajni i ne bi smjeli biti vrijedni spomena. Oni su garancija racionalnosti investicija i sutrašnje veće i kvalitetnije proizvodnje i višeg standarda naroda i poljoprivrednika. Toliko o sutrašnjici. Međutim, već je i današnja naša **nastava** dala kadrove koji stvaraju svake godine novu proizvodnju, npr. na društvenim gospodarstvima prosječno 2—3 puta višu nego privatna gospodarstva u regionalnom prosjeku i koji stvaraju veliki dohodak i suficit u modernoj proizvodnji. Tako npr. 1966. godine poljoprivredno-industrijski kombinati imaju ne samo visoke prinose kukuruza, pšenice, šećerne repe, mlijeka itd., nego i suficite i to: PIK Osijek preko 4,500,000.000 st. d., PIK Vukovar 1,800.000.000, Županja 2,000,000.000, Vinkovci 1,500.000.000, Đakovo 1,500.000.000, Našice 700,000.000, Brod 700,000.000 st. d. itd., dok su prije integracije npr. brojne organizacije u komuni Osijek 1961. god. imale deficite od 1,672,000.000 u Vinkovcima 1,677,000.000 u Slavonskom Brodu 595,219.000 st. dinara.

Ne treba dokazivati kako je **današnja naučno-istraživačka služba u poljoprivredi** dala i daje veliki doprinos ovom napretku: dala mu je nove visokopri- nosne Palaveršičeve i druge hibride kukuruza, Borojevičeve i ostale sorte pšenice, šećerne repe itd., novu agrotehniku, zaštitu bilja itd., naučnu organizaciju proizvodnje i čitavih poduzeća, metode sagledavanja unaprijed i planiranja ekonomskih rezultata proizvodnje itd.

Već i današnja **služba primjene nauke u poljoprivredi**, iako nepotpuno organizirana, načinila je mnogo da se povećaju prinosi i na privatnom, a ne samo na društvenom sektoru. Nju čekaju veliki zadaci, osobito u suradnji društvenih gospodarstava sa selom (lit. 30.).

Mi do 1967. god. **nemamo organizirane projektantske službe** pri fakultetu. Međutim, zagrebački »Agroprojekt«, kao i cijeli »Agroinženjering«, načinili su veliki napredak ne samo u projektiranju, nego još više u izvođenju modernih montažnih građevinskih konstrukcija za poljoprivredne organizacije, pod **Magašićevim** naučnim i stručnim rukovodstvom.

Da li su, dakle, troškovi naše nastavne naučne, savjetodavne i projektne službe preveliki — kad je godišnji suficit samo jednog naučnog organiziranog kombinata veći od godišnjih troškova fakulteta i visoke škole, svih instituta i Centra za primjenu nauke zajedno?

Kako su neiskorištene različite mogućnosti stručnog financiranja ovih službi navodimo još neke primjere.

Institut za selekciju bilja Poljoprivrednog fakulteta Zagreb je dao poljoprivredi nekoliko vrijednih hibrida kukuruza — najvažnije poljoprivredne kulture u Hrvatskoj. U Hrvatskoj se kukuruz proizvodi na 500.000 ha i treba godišnje oko 15.000.000 kg sjemena. Treba doći do svakog hektara kukuruza kod nas, bez obzira na vlasnika, s odgovarajućim hibridom, a to mogu načiniti PIK-ovi, pa da se prinosi kukuruza podvostruče. To je u interesu države, ali i familijarnih, a ne samo društvenih gospodarstava. Naučna služba i PIK-ovi proizvode sjeme. Na 1 ha, budući da treba malo sjemena — kod kukuruza nije najvažnije da li za 1 kg sjemena treba platiti 200 ili 400 starih dinara. A samo ta razlika može stvoriti toliko sredstava, da se naplati cjelokupna visoka nastavna, naučna, savjetodavna i projektna služba za poljoprivredu i to veća i jača nego što je danas. Time ne želimo reći da to treba biti ni jedini, ni glavni izvor financiranja ove službe.

Slično i druge **seleksijske službe** — npr. u stočarstvu: ova se treba naći na fakultetu. I proizvodnja sadnica u voćarstvu i vinogradarstvu — na naučnu bazu, pod stručno vodstvo fakulteta: te sadnice će biti novi voćnjaci i vinogradi i trajati do 50 i više godina. Zato nije svejedno tko bira i proizvodi sortiment za buduću proizvodnju. Tako stoji i sa sjemenarstvom uopće. Ove službe mogu pomoći financiranje fakulteta. Svaka seleksijska sadnica, grlo stoke, kilogram sjemena — može dati svoj mali doprinos financiranju nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe za modernizaciju poljoprivrede.

Kod **izrade projekata za poljoprivredu** — počev od građevinskih projekata pojedinih objekata, od staja do tvornica prehrambene industrije, velikih žitnih silosa itd. nije bitno koliko stoji pojedini projekt, nego koliko je stručan. Dakle i izrada projekata za poljoprivredu može biti važni izvor financiranja ujedinjenog poljoprivrednog fakulteta. Slično je kod poljoprivrednih projekata — projekata podizanja i organizacije proizvodnje voćnjaka, vinograda, organizacionih projekata pojedinih ekonomija i poduzeća, razvojnih projekata pojedinih sela, komuna i krajeva, proizvodno-tehničkih rješenja i projekata za pojedine kulture i proizvode, projekata mehanizacije raznih kultura i proizvoda, projekata specijalizacije pojedinih gospodarstava itd.

Nadalje, kako **redovni tako i razni oblici studija za usavršavanje stručnjaka** također mogu biti plaćeni ujedinjenim službama fakulteta.

Tko je prvenstveno zainteresiran za brži razvoj u poljoprivredi — pojedinih sela, komuna, krajeva? To su kombinati, nosioci razvoja poljoprivrede naših krajeva. Gdje ih imamo — oni trebaju tu službu, ali ujedinjenu — i

oni će ju plaćati. Ako ih imamo i ako oni znaju svoje dužnosti — tada ne može biti problema financiranja nastavne, naučne, savjetodavne i projektne službe — ako ona bude ujedinjena. I ako nastava, naučni rad, savjetodavna služba i projekti budu onakvi kakve trebaju agronomi i poljoprivreda, a kroz samoupravljanje se to može ustanoviti. I zato udruženja poljoprivrednih dobara i kombinata, te Savez agronoma zajednički trebaju pomoći fakultetskim organima upravljanja u postavljanju optimalne organizacije fakulteta — odnosno integracije visokog nastavnog, naučnog, savjetodavnog i projektnog rada za poljoprivredu.

III

ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI

Problem organizacije naših poljoprivrednih fakulteta je već star i tretiran je vrlo često od njihovog osnivanja pa sve do sada. Tretiran je, **prvo, u vezi s organizacijom visoke nastave** — redovne, vanredne, kao i raznih oblika postdiplomske nastave — od potrebe kraćih kurseva, do specijalizacije magisterija. **Drugo, o pitanju kako organizirati naučni rad za poljoprivredu**, raspravljalo se ubrzo nakon osnivanja fakulteta, kao o pitanju kako organizirati naučni rad na njima, odnosno vezati ga uz njih, jer su se na njima našli i kvalificirali i svi naučni kadrovi. Osim toga, poznato je da je poznato da je fakultetski naučni rad i najjeftiniji, jer omogućava racionalno iskorištenje nastavno-naučnog osoblja, a i zbog boljeg korištenja ostalih fakultetskih kapaciteta: laboratorija, strojeva, tehničara, administracije. U novoj Jugoslaviji su formirani poljoprivredni instituti van fakulteta, ali se to općenito pokazalo kao vrlo negativno, pa oni trebaju doći sve bliže fakultetima, trebaju se uključiti u njih (lit. 28. i 36.). U Zagrebu se raspravlja o integraciji Poljoprivrednog fakulteta i instituta od 1953. do 1967. god. (lit. 56.).

Treće, **pitanje formiranja savjetodavne službe kao dijela**, ili samo kao pridružene organizacije poljoprivrednog fakulteta, tretirano je od 1954. god. bar za zagrebački fakultet (lit. 26. i 56.). Osnivanje razvojne službe u većim integracionim centrima postaje nužda, kao i organizacija naučnih istraživanja na fakultetima.

Četvrto, **pitanje organizacije projektne službe** za poljoprivredu, ili i cijelog inženjeringa — tj. »od studije do projekta«, a »od projekta do ključa organizirane i realizirane proizvodnje«, u pojedinim granama i na čitavim gospodarstvima, do sada se malo diskutiralo, ali je u tome pogledu mnogo učinjeno, bar u Hrvatskoj. Mnogo je tu učinila projektna organizacija »Agroprojekt«, kao i čitav »Agroinženjering«.

Tako stoji s organizacijom i s tretiranjem problema organizacije Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu, kao najstarijeg poljoprivrednog fakulteta u državi.

Postoji sličnost problematike — i velika sličnost mogućih i optimalnih načina rješavanja problema u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i posebno Vojvodini, Bosni i Hercegovini te u Makedoniji.

Već i danas — na početku ere decentralizacije i razbijanja etatizma, a razvoja širokog sistema samoupravljanja i stručne i naučne inicijative u našoj privredi i u poljoprivredi — **postavlja se pitanje organizacije i integracije nastavne, naučne, savjedovane i projektne službe na fakultetima** već i zbog olakšanja financiranja tih službi i efikasnije stručne i naučne pomoći velikim poljoprivrednim organizacijama. Spomenute službe, ubrzo nakon osnivanja, trebaju samo visokostručnu pomoć — odgojem i stalnim usavršavanjem stručnih kadrova, pronalaženjem optimalnih naučno-tehničkih rješenja za sve proizvodne procese, za minimalizaciju troškova i maksimalizaciju dohotka, za naučnu organizaciju proizvodnje i poduzeća, za naučno predviđanje, programiranje i projektiranje proizvodnih procesa, kako sadašnjih tako i budućih, a naročito investicija koje za nekoliko decenija unaprijed određuju manju ili veću ekonomičnost i rentabilnost proizvodnje.

U buduću, usporedo s razvojem naše privredne reforme i racionalizacije organizacije naše narodne privrede i poljoprivrede — oči poljoprivrednih organizacija će biti sve više i više okrenute prema organizaciji visoke nastave, nauke, savjetodavne i projektne službe za modernizaciju naše poljoprivrede i prehrambene industrije.

1967. godine svi naši fakulteti — u Ljubljani, Zagrebu, Novom Sadu, Beogradu, Sarajevu i Skoplju — neki u duljem, a neki u kraćem vremenu, afirmirani su toliko da se na pitanje, koje je postavio prof. **Kvakan** (lit. 18.) još 1928. godine: »Mi se pouzdano možemo nadati da će i naši gospodarski fakulteti moći razviti u potpunoj mjeri svoju djelatnost u gospodarskoj propagandi istom onda kada na njima osim redovnog školskog rada — bude razvijen jedan svestran i intenzivan rad u gospodarskom istraživanju«... može odgovoriti pozitivno: **taj je momenat došao.**

Budući da je takva organizacija fakulteta u interesu ne samo organizacija i nosioca unapređivanja poljoprivrede nego naročito hiljada naših agronoma, kao i samih kadrova zaposlenih u tretiranim službama, predlažemo društvenu akciju sa ciljem: realizirati staru našu agronomsku i naučnu, ujedno modernu, socijalnu, humanu, integracijsku i samoupravnu misao o organizaciji poljoprivrednih fakulteta.

IV

LITERATURA I PODACI

1. **Arežina Branko:** Industrijalizacija poljoprivrede i fizionomija tehničkog kadra. »Polj. pregled« 1962. god. br. 6.
2. **Babamov Lazar:** Okolu organizacijata na semeproizvodstvo kaj nas. »Soc. zemledelstvo« 1962, br. 4.

3. **Božić Ljubo:** »Agrarna politika«. Sarajevo, 1960.
4. **Božić Ljubo:** Stručni kadrovi i njihovo obrazovanje u realizaciji planskih zadataka. »Polj. pregled« 1964. br. 1.
5. **Brady C. Nyle:** Organization and administration of agricultural research in USA. Paris, 1964.
6. **Bedeković Đuro:** Pregled državnih polj. ustanova Kraljevine SHS, Križevci, 1927.
7. **Čosić Dragomir:** O osnovama za organizaciju polj. službe. »Agronomski glasnik« 1935.
8. **Čosić Dragomir:** O naučno-istraživačkoj i oglednoj djelatnosti u našoj poljoprivredi »Polj. pregled« 1952, br. 2.
9. **Đuričić Blažo:** Uloga polj. stručnjaka u našoj polj. »Polj. pregled« 1952, br. 1.
10. **Dračić Džemal:** Neki problemi ustanova sa samostalnim finansiranjem »Polj. pregled« 1954, br. 12.
11. **FAO:** The organization of agricultural research in Europe. Rome, 1955.
12. **Frangeš Oton:** O djelokrugu i radu naših polj. fakulteta. Referati udruženja agronoma. Zagreb, 1928.
13. **Gavrilović Milan:** Savremena rasadnička proizvodnja je uslov visokoproduktivnog i rentabilnog voćarstva. »Poljoprivreda« 1962, br. 8.
14. **Gojković, Radenković i Novaković:** Poljoprivredna služba i mjesto polj. stručnjaka. Beograd, 1957.
15. **Ivanović Milun:** Organizacija službe unapređenja poljoprivrede. »Poljoprivreda« 1953, br. 1.
16. **Joksimović N.:** Služba selekcije stoke. »Poljoprivreda« 1962, br. 5—6.
17. **Kovačević Josip:** Prve pojave naučno-istraživačkog rada u poljoprivredi Hrvatske, Spomenica Polj. fakulteta, Zagreb, 1960.
18. **Kvakan Pavle:** Današnje stanje i potrebe reorganizacije naše gospodarske službe. Referati Skupštine Udruženja agronoma u Zagrebu, 1928.
19. **Lukman Franjo:** O zadacima i značaju voćarskih oglednih stanica. »Agr. glasnik« 1936, br. 10.
20. **Magasić Mauricije:** Investicije u poljoprivredi pod novim uslovima. Materijal Jug. poljoprivredne banke 1960.
21. **Mihajlov Ilija:** Nastavni planovi na zeml. fakulteti vo FNRJ. »Soc. zemledelstvo« 1957, br. 1.
22. **Milosavljević Brana:** Reforma visokoškolske poljoprivredne nastave u Srbiji. »Poljoprivreda« 1960.
23. **Milosavljević Brana:** Reorganizacija naučno-istraživačke službe u poljoprivredi. »Poljoprivreda« 1953, br. 5.
24. **Milojević Živomir:** Za bolji odnos prema polj. stručnjacima. »Poljoprivreda« 1953, br. 10.
25. **Mišev Aleksandar:** Problemi vo zemledelskote učilišta i kursevi. »Soc. zemledelstvo« 1950, br. 10.
26. **Momčilović Đorđe:** Osnivanje Centra za primjenu i prenošenje polj. nauke u praksu. »Gosp. list« 1958.

27. **Momčilović Đorđe:** Uloga polj. stanica i unapređenje polj. proizvodnje. »Agr. glasnik« 1956.
28. **Momčilović Đorđe:** Poljoprivredna služba — fakulteti, instituti, primjena nauke. »Sabrani radovi« Zagreb, 1966.
29. **Mutapović Dragoslav:** Neka pitanja unapređenja poljoprivrede. »Poljoprivreda« 1954, br. 3.
30. **Novak Ivan:** Uloga i zadaci službe za prenošenje i primjenu nauke u poljoprivredi. »Poljoprivreda« 1966, br. 1.
31. **OEEC:** Development of the agricultural advisory services in Europe. Paris, 1954.
32. **Pancer Oton:** Savjetodavna poljoprivredna služba »Polj. pregled« 1954, br. 10.
33. **Popović Dušan:** Problemi organizacije i rada zavoda u sastavu Polj. fakulteta. »Polj. pregled« 1959, br. 12.
34. **Pavlek Većeslav:** Problem organizacije i nosioca unapređivanja polj. u našim komunama. »Agronomski glasnik« 1963, br. 2.
35. **Pavlek Većeslav:** Problem naučne organizacije rada i rukovođenja poduzećima. »A. glasnik« 1962, br. 8.
36. **Pugwash konferencije:** Encyclopaedia moderna, 1966.
37. **Rapajić Nikola:** Polj. savjetodavna služba u Engleskoj. »Agr. glasnik« 1955, br. 5.
38. **Salaj Fran.:** Rad sreskoga agronoma u narodu. »Agr. glasnik« 1931, str. 183—194.
39. **Salaj Fran.:** Prilog organizaciji polj. službe u Savskoj banovini. Zagreb, 1936.
40. Savez polj. inženjera i tehničara Hrvatske: Preporuka o osnivanju organizacije i nosioca unapređivanja poljoprivrede u komunama. Zagreb, 1962.
41. **Spomenica 40** godišnjice Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu, 1960.
42. **Starc Artur:** Organizacija, zadaci i rad naučno—istraživačke službe u poljoprivredi »Arhiv polj. nauke i tehnike« 1947. sv. 2.
43. **Strohal Dragutin:** O značenju oglednih i kontrolnih stanica za poljoprivredu. »Agr. glasnik« 1931. br. 3.
44. **Stupar Vojo:** Perspektive i zadaci rasadničke proizvodnje »Poljoprivreda« 1960, br. 1.
45. **Stojanov i Lazarevski:** Sostojbata na stručniti kadri vo zemledelstvo i potrebi »Soc. zem.« 1961, br. 11.
46. **Todorović Dobra:** Povodom pitanja o saniranju naše naučno-istraživačke službe. »Poljoprivreda« 1953, br. 2.
47. **Todorović Savo:** Zadaci poljoprivredne propagande. »Polj. pregled« 1955, br. 5.
48. **Tošović Svetozar:** Nastavno osoblje i studenti poljoprivrede. »Poljoprivreda« 1962, br. 5—6.
49. **Vaskov Blagoje:** Razvitok na fakultetot od osnovanjeto do denes. »Soc. zemledelstvo« 1958, br. 1.
50. **Vitasović Zdenko:** Ekonomski interes u saradnji istraživača i proizvođača. »Socijalizam« 1965, br. 12.

51. **Zmajčić Josip i suradnici:** Razvoj i perspektiva polj. dobara Hrvatske. Zagreb, 1960.
52. **Živković Radmilo:** Predlog o organizaciji naučno- istraživačke službe u stočarstvu, »Poljoprivreda« 1953, br. 3.
53. **Živković Radmilo:** Integracija kaoneophodnost organizacije naučne službe, u stočarstvu. »Poljoprivreda« 1963, br. 6.
54. **Kongresi Udruženja ogranoma Jugoslavije:** 1930, 1933, 1935, 1957, 1962.
55. **Materijali** o organizaciji poljoprivrednih fakulteta u USA, SSSR, Bugarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Engleskoj, Danskoj, Finskoj, Holandiji, Njemačkoj itd.
56. **Bilješke** sa 26 društvenih diskusija o organizaciji nastavnog, naučnog i savjetodavnog rada na Poljoprivrednom fakultetu Zagreb, od 1953 do 1967. god., (Rukopisi).